

३२. श्रीमती अङ्गुरबाबा जोशी

[संवत् २०६१ सालको पुरस्कार 'जगदम्बा-श्री' श्री फणीन्द्रराज खेतालालाई र सोही सालको 'मदन पुरस्कार' 'पल्पसा क्याफे' भन्ने ग्रन्थको लागि त्यसका रचयिता श्री नारायण वाग्लेलाई समर्पण गर्न संवत् २०६२ साल आश्विन १८ गते रोज ४ का दिन आयोजित समारोहमा श्रीमती अङ्गुरबाबा जोशीले दिनुभएको प्रवचन। यो प्रवचन 'नेपाली' त्रैमासिक अङ्क १८४ बाट उद्धृत गरिएको हो।]

मदन पुरस्कार गुठीका आदरणीय अध्यक्ष श्री कमलमणि दीक्षितज्यू, आज 'जगदम्बा-श्री' पुरस्कार एवं 'मदन पुरस्कार'बाट सम्मानित हुनुहुने 'व्योलाद्वय' क्रमशः वरिष्ठ साहित्यकार श्री फणीन्द्रराज खेतालाज्यू तथा बहुचर्चित रचना 'पल्पसा क्याफे' का रचनाकार श्री नारायण वाग्लेज्यू, समुपस्थित सुप्रतिष्ठित वरिष्ठ साहित्यकारज्यू एवं महानुभावहरू, परिवारका स्नेही सदस्यहरू तथा पत्रकार बन्धुहरू !

सर्वप्रथम म नेपाली भाषाको श्रीवृद्धिमा विशेष योगदान पुऱ्याएबापत 'जगदम्बा-श्री' पुरस्कार र 'मदन पुरस्कार' जस्तो उच्च सम्मानबाट सम्मानित हुनुहुने क्रमशः वरिष्ठ साहित्यकार श्री फणीन्द्रराज खेतालाज्यू एवं 'पल्पसा क्याफे'का प्रणेता श्री नारायण वाग्लेज्यूलाई हार्दिक बधाई टक्र्याउँदै बडादसैको शुभ-उपलक्ष्यमा हजुरहरू सबैप्रति दीर्घायु, सुस्वास्थ्य, सुख, समृद्धि एवं अखण्ड आनन्दानुभूतिको निमित्त हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना अर्पण गर्दछु। साथै अन्य सदकार्यहरूको अतिरिक्त ७० जना प्रतिष्ठित व्यक्तित्व एवं साहित्यकारहरूलाई 'मदन पुरस्कार' एवं 'जगदम्बा-श्री' पुरस्कारबाट सम्मानित गरी नेपाली भाषाको श्रीवृद्धिमा अतुलनीय योगदान पुऱ्याइरहेको एउटा सफल दीर्घजीवी संस्थाको रूपमा स्वर्णवर्ष मनाउन लागेको मदन पुरस्कार गुठीको अफ्र समुज्ज्वल भविष्यको निमित्त हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै बधाई ज्ञापन गर्न चाहन्छु।

मलाई पाहा छ, यस्तो उच्च साहित्यिक समारोहमा बोल्ने साहित्यिक योग्यता एवं क्षमता ममा छैन। तर मेरा प्रेरणाका स्रोत तथा जीवनसाथी पतिदेव स्व. प्राध्यापक डा. बलराम जोशी पनि यस गुठीबाट सम्मानित व्यक्तित्व होइबन्सेकाले उहाँकी अर्धाङ्गिनीको नाताले यस सुप्रतिष्ठित गुठीका आदरणीय अध्यक्षज्यूको आग्रहको

सम्मान गर्दै हामी मानव मात्रले जन्मसिद्ध अधिकारको रूपमा खोजेको र पाउनुपर्ने सफल मानव जीवनवारे आफ्नो अल्पज्ञान र प्रौढावस्थामम्मको अनुभूतिको आधारमा आफ्ना केही धारणाहरू प्रस्तुत गर्न लागिरेहेकी छु। मेरो प्रस्तुतिको विषय छ- “सफल मानव जीवनको दरिलो आधार : सनातन शाश्वत मानवमूल्य र मान्यतामा आधारित समाजोपयोगी गुणात्मक शिक्षा।” यसमा मूलतः दुई विषयहरू पर्दछन् (१) मानव जीवनको सफलता भनेको के हो? र (२) सनातन शाश्वत मानव र मान्यतामा आधारित समाजोपयोगी गुणात्मक शिक्षा, यो मानव जीवनको सफलताको आधार कसरी ?

मानवजीवन :

यसो त प्राणी मात्रको जीवन मात्र होइन, सम्पूर्ण सृष्टि संरचना नै अनमोल छ। सुन्दर छ। विशाल छ। आकर्षक छ। मनमोहक छ। त्यसमा पनि सृष्टिको शीपेच मानिएको मानव जीवन त भन्नु अनमोल छ। महान् छ। बहुआयामिक छ। जानेमा मनुष्य जीवन सुख, सफलता, शान्ति, सन्तोष र आनन्दले परिपूर्ण बन्न सक्दछ, जुन मनुष्य जीवनको अन्तिम लक्ष्य हो। नजानेमा दुःखको भुमरी पनि यही मनुष्य जीवन बन्न पुग्दछ। यो तथ्य बडो मननीय छ।

जीवन सिर्फ बाँच्नको लागि मात्र होइन। बाँच्नु नै मात्र भए त कीरा, फट्याङ्ग्रा, पशुपक्षी सबै बाँचेकै छन्। विवेकयुक्त बुद्धिले सम्पन्न मान्छेलाई बाँचेर मात्र पुग्दैन। उसलाई तृप्ति, पुष्टि, सुख समृद्धि एवं सफलताको तृप्ति र आनन्दपूर्वक बाँच्नुपरेको छ। त्यसैले ऊ सदा सोचिरहन्छ, खोजिरहन्छ। जानेर होस्, नजानेर होस् ऊ केही न केही गरिरहन्छ, सुख शान्ति, तृप्ति र आनन्दको अनुभूति गर्न।

मनुष्य जीवनमा टडकारो रूपले देखिने अर्को तथ्य के छ भने कति प्रयास गर्दागर्दै पनि धेरैले यही सुख, शान्ति र आनन्दको अनुभूति- यो शब्द दोहोर्न्याउन योग्य छ- अनुभूति गरेको देख्न पाइन्न। अरूले हेर्दा जेजस्तो देखिए तापनि स्वयंको अनुभूति नै निर्णायक हुन्छ। अन्यथा अति विकसित मानिएका अमेरिका वा युरोपका सबै व्यक्तिहरू अत्यन्त सुखी र आनन्दमा हुनुपर्ने हो। तर वास्तवमा यस्तो छैन। त्यहाँ पनि अभाव छ। पीडा छ। तडपन छ। वेदना छ। अपूर्णता छ। पूर्वीय परिस्थितिमा भन्दा त्यहाँको दुःखको प्रकृति फरक छ। तर दुःख त्यहाँ पनि छ। यो सत्य हो। त्यसैले उनीहरू पनि सदा सुख, शान्ति र आनन्दको खोजमा प्रयत्नशील छन्।

अतः अलि गहिरिएर विचार गर्ने हो भने यो प्रस्ट हुन आउँछ कि शान्ति, तृप्ति र आनन्दको अनुभूति नै विश्वभरका सम्पूर्ण मानव मात्रको अन्तिम लक्ष्य हो। साध्य हो। जीवनको सफलता हो। अरू जेजति क्रियाकलापहरू छन्, ती सबै साधनहरू मात्र हुन्। बिहानबेलुका भोजन गर्ने प्रक्रियादेखि लिएर ठूलाठूला वैज्ञानिक एवं प्राविधिक उपलब्धिहरू सबै यही सुख, शान्ति, तृप्ति र आनन्दको अथक खोजका परिणामहरू हुन् भन्नु अत्युक्ति हुनेछैन।

प्रत्येक व्यक्तिको प्रत्येक चेष्टा सुखप्राप्तिको अनुराग र दुःखप्रतिको विरागबाट अभिप्रेरित हुन्छ। भनिएको पनि छ- "सुखाय कर्माणि करोति लोके ।" यो अर्को शाश्वत सत्य हो। तदनुरूप इतिहासको क्रममा मनुष्यले सुख, सफलता र शान्ति प्राप्ति गर्न विविध उपायहरूको खोज गरेको छ। गरिरहेको छ।

यी खोजहरूमध्ये सफलता, शान्ति र सुखानुभूतिको स्थितिमा पुऱ्याउन सक्ने सबभन्दा प्रभावकारी तत्त्व सुसंस्कारयुक्त सन्तुलित एवं समाजोपयोगी उपलब्धिमूलक गुणात्मक शिक्षा प्रणालीको विकास गर्नु नै हुन आउँछ। यस्तो शिक्षा प्रणालीमा संस्कृतिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। आफ्नो संस्कृति र आवश्यकताअनुकूल शिक्षा प्रणाली नै सशक्त र प्रभावकारी हुन्छ।

शिक्षा र दीक्षा

अब प्रश्न उठ्छ : भौतिक उन्नतिको साथै आन्तरिक सुख, शान्ति र आनन्दको अनुभूति गराउन कस्तो शिक्षा प्रणाली आवश्यक छ त? विश्वभर हजारौं लाखौं व्यक्तिहरू सही शिक्षा प्रणालीको पहिचान गर्न निरन्तर कार्यरत रहिआएका छन्। के आजसम्म पनि सही शिक्षाको नमुना निस्कन सकेको छैन त? छैन। छैन मात्र होइन, यस्तो सर्वदेशीय तथा सार्वकालिक एउटै शिक्षा प्रणालीको नमुना निस्कन सक्दैन। कुनै पनि राष्ट्रको विकास प्रणाली जस्तो शिक्षा प्रणाली पनि एउटा गतिशील प्रक्रिया हो। परिवर्तनशील समयको माग र बेलाबखतमा राष्ट्रको आवश्यकताअनुसार शिक्षा प्रणालीमा पनि अनुभवको आधारमा परिवर्तन गर्दै जानुपर्ने हुन्छ नै। तर प्रणालीमा परिवर्तनको आवश्यकता पर्ने भए तापनि व्यक्तिको सन्तुलित एवं सम्पूर्ण व्यक्तित्वको विकास हुनुपर्दछ र यसको सबभन्दा सशक्त माध्यम शिक्षा नै हो भन्ने तथ्यचाहिँ अपरिवर्तनीय भने पनि हुन्छ।

हागो पूर्वीय सभ्यतामा हजारौं वर्षदेखि भनिँदै आएको छ - विद्यायाऽमृत मन्तुते। अर्थात् विद्याबाट नै अमृतत्वको प्राप्ति हुन सक्दछ। हामीले हागो उपलब्धिमूलक प्रार्थनामा सदा भन्दै आएका छौं- असतोमा सदगमय। तमसोमा ज्योतिर्गमय। मृत्योमा अमृतम् गमय। अर्थात् असत्यबाट सत्यतर्फ अन्धकारबाट (ज्ञानको) प्रकाशतर्फ र मृत्युबाट अमृतत्वतर्फ प्रगति गर्न हामी सदा लालायित रहिआएका छौं। यो हागो संस्कृति हो।

अनि हागो शिक्षा कस्तो हुनुपर्दछ त भन्ने विषयमा हामी भन्दै आएका छौं- या विद्या सा विमुक्तये। अर्थात् हामीले त्यस्तो विद्या खोजेका छौं जसले हामीलाई मुक्ति प्रदान गरोस्। यो मुक्तिको खोजी बहुआयामिक मुक्तिको खोजी हो। शारीरिक दुर्बलताबाट मुक्ति, पीडा, दुःख र मानसिक तनावबाट मुक्ति, बौद्धिक क्षमताहीनताबाट मुक्ति, अनैतिकताबाट मुक्ति, दूषित चरित्रबाट मुक्ति, भ्रष्टाचारबाट मुक्ति, अभावबाट मुक्ति, गरिबीबाट मुक्ति, अतृप्ति, असन्तोष र अशान्तिबाट मुक्ति, हागो आन्तरिक शत्रु काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मात्सर्यबाट मुक्ति, अनि आध्यात्मिक अज्ञानबाट मुक्ति। यो हागो निरन्तर मानवीय आकाङ्क्षा हो।

यी सबै मुक्ति दिन सक्ने शिक्षा प्रणाली नै आजको आवश्यकता हो। यस्तो शिक्षा प्रणालीको आकाङ्क्षा दिवास्वप्न होइन। वास्तविक रूपमा सम्पूर्ण व्यक्ति विकासको निमित्त उपलब्ध हुन सक्ने मानवीय आकाङ्क्षा हो यो। हाम्रो सांस्कृतिक अवधारणा हो। परम्परा हो।

यस्तो सन्तुलित एवं पूर्ण व्यक्तित्व विकासको निमित्त इतिहासको क्रममा परापूर्व कालमा गुरुकुल शिक्षा प्रणाली थियो। विद्यार्थीहरू, गुरु र गुरुआमाको काखमा छोरा-छोरीसरह संगै बसेर शारीरिक सेवाको कामको साथै जीवन निर्वाहको निमित्त विषयको वस्तुगत ज्ञान एवं मानसिक सन्तुलन, बौद्धिक विकास, नैतिक बल, चारित्रिक शुद्धता तथा आध्यात्मिक चेतना यी सबै बहुआयामिक पक्षहरूबाट सुसज्जित भई फर्कने चलन थियो। फर्कने वेलामा गुरुबाट विदा हुन लागेका शिष्यलाई सुखमय, शान्तिमय, आनन्दमय, सफल जीवनयापनको निमित्त दिशाबोधको रूपमा केही मार्गदर्शक दीक्षा दिइन्थ्यो सत्यबोल। धर्म गर- अर्थात् मानवधर्मअनुकूल शाश्वत मानव मूल्य र मान्यताको अबलम्वन गर। स्वाध्यायबाट कहिल्यै विमुख नहोऊ। आमाभक्त बन। बाबुभक्त बन। गुरुभक्त बन। अतिथिसेवी बन। सत्कार्य गर्नबाट कहिल्यै पछि नपर, इत्यादि। यी शाश्वत सन्देश बोकेका महान् वाक्यहरू अझै पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन्।

कालान्तरमा शिक्षा प्रणाली एवं शिक्षालयहरूको प्रकृतिमा परिवर्तन आउनु स्वाभाविकै थियो। आयो पनि। यो परिवर्तनको कति सकारात्मक पक्षहरू स्वागतयोग्य पनि छन्। व्यापक वैज्ञानिक एवं व्यावसायिक सफलताहरूले गर्दा जीवन निकै आरामदायी हुन पुगेको छ। सञ्चार माध्यमको क्रान्तिले सांगुरिन गएको आजको विश्वको नागरिकले विशाल र व्यापक दृष्टिकोण राख्नै पर्छ। प्रतिस्पर्धात्मक आजको जीवनमा बहुपक्षीय क्षमता हासिल गर्नु पर्छ। आ-आफ्नो विषयमा पारङ्गत पनि हुनै पर्छ। भौतिक अस्तित्व एवं जीवनयापनको निमित्त पनि यी सबै अत्यावश्यक छ-यसमा दुई मत हुन सक्दैन।

तर- यो एउटा ठूलो तर छ- यति मात्रले पुरदैन। त्यसैले एकाङ्गी भौतिक विकास र सम्पन्नताको प्रचुरतामा अभाव, अपूर्णता, दुःख, पीडा, अशान्ति, छटपटाहट र मुक्तिको आकाङ्क्षा रहिरहेको छ। यदि यो एकाङ्गी भौतिक विकासलाई सन्तुलित पारी भौतिक अभ्युदय मात्र होइन, आन्तरिक सन्तुष्टी, सुख र शान्तिको अनुभूतिसमेत गराई जीवनमा तुष्ट, पुष्ट र पूर्णताको अनुभूति गराउने हो भने शिक्षा प्रणालीमा नैतिक बल, चारित्रिक शुद्धता र आध्यात्मिक चेतना एवं यसमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष दुवै तरिकाले सघाउ पुऱ्याउने योग र ध्यान शिक्षाको अंश पनि समन्वयात्मक रूपले समाविष्ट गराउनु अत्यावश्यक छ। बाँच्न सक्ने क्षमता मात्र होइन, सुख, शान्ति र आनन्दसँग बाँच्न सक्ने क्षमता भर्न सक्ने शिक्षा चाहन्छ नेपाल।

मनुष्यत्वको मूल जग भनेको आन्तरिक भावात्मक पक्ष हो । यही भावात्मक पक्षबाट प्रक्षेपित हुन्छन् सम्पूर्ण बाहिरी रूप र छविहरू पनि । मान्छे जस्तो विचार गर्दछ, ऊ उसै बन्दछ । यो सर्वमान्य अकाट्य सत्य हो । त्यसैले भनिएको हो- मन एव मनुष्याणाम् कारणम् बन्ध मोक्षयोः । अर्थात् व्यक्तिको बन्धन या मुक्ति अथवा भौत दुःख र सुखको मूल कारण उसको मन नै हो । अङ्ग्रेजीमा पनि भनिन्छ- Man is what he thinks.

जबसम्म व्यक्तिको मन विकृति विचारबाट मुक्त हुँदैन, अर्थात् चित्त शुद्ध हुँदैन, तबसम्म उसको वाणी र क्रियामा पनि मानवता प्रस्फुटित हुन सक्दैन । त्यसैले हाश्रो सांस्कृतिक परम्परा र अवधारणअनुसार हृदयको पवित्रता, स्वच्छता, प्रसन्नता, शालीनता र विशालतामा प्रमुख जोड दिइएको छ । वास्तवमा विश्वका सबै धर्मावलम्बीहरूले यो तथ्यलाई स्वीकार गरेका छन्, जसले गर्दा यो वास्तविकतालाई विश्वको नै सनातन शाश्वत मानवमूल्य र मान्यता भन्न हिचकिचाउनुपर्दैन । जसको हृदय स्वच्छ छ, जसमा उच्च मानवीय भावना ओतपोत छ, जसमा विकृति होइन संस्कृतिबाट आफूलाई र आफ्नो प्रत्येक क्रियाकलापलाई निर्देशित गर्न सक्ने आत्मबल र क्षमता छ, ऊ नै सही मानव ब्यक्तित्व हो; अनि सफलता, सुख र शान्तिको अधिकारी पनि ।

अतः भोलिका नागरिक आजका कलिला बालबालिकाहरूको निमित्त तयार पारिएको शिक्षा प्रणालीमा सर्वप्रथम सर्वअर्थकारी यो मनलाई विकृतिको बाटो लाग्न नदिई सुसंस्कृत बनाउने गुणात्मक तत्त्व अनिवार्य एवं अभिन्न अङ्गको रूपमा समावेश गरिनुपर्दछ । यो सनातन शाश्वत सर्वमान्य तत्त्वभिन्न समष्टिरूपमा दस उच्च मानवीय गुणहरू पर्दछन् जसले मान्छेमा मनुष्यत्व भर्दछन् । सुसंस्कार भर्दछन् ! बाहिरी भौतिक समुन्नतिको साथै आन्तरिक सन्तुष्टि, पूर्णता र सुखशान्ति एवं आनन्दको अनुभूति गर्न सक्ने क्षमता प्रदान गर्दछन् ।

मान्छेलाई सांस्कृतिक सशक्तीकरण गराई मनुष्यत्व भर्ने यी दस गुणहरू हुन्- १. धैर्य, २. क्षमा, ३. मानसिक संयम ४. नचोर्नु ५. मन, वचन र कर्ममा शुद्धता ६. इन्द्रियको संयम ७. शिबेकमुक्त बुद्धि ८. भौतिक एवं आध्यात्मिक ज्ञान ९. सत्य, निष्ठा र १०. अक्रोध (नरिसाउनु) । (धृतिक्षमादमोस्तेय शौचमिन्द्रिय नियग्रह । धीर्विद्या सत्यमक्रोध दशकम् धर्म लक्षणम्) यी दस गुणहरूलाई मानव गुण पनि भनिन्छ । जस्तो आगाको पोल्ने गुणधर्म हुन्छ, पानीको शितलता र तल बग्ने गुणधर्म हुन्छ, त्यस्तै मान्छेमा पनि यी दस गुणधर्म हुनु बाञ्छनीय मात्र होइन, अत्यावश्यक नै छ ।

यहाँ 'धर्म' भन्ने शब्द अङ्ग्रेजी 'रेलिजन' भन्ने शब्दको पर्यायवाची रूपमा प्रयोग गरिएको छैन । रेलिजन भन्नाले कुनै समुदाय जनाउँछ । हाश्रो 'धर्म' शब्दको ठीक पर्यायवाची शब्द अङ्ग्रेजीमा पाइँदैन । राइचुअसनेस (Righteousness) अथवा

स्त्रिच्युलिटी (Spirituality) सबभन्दा नगीच आउँछ। धर्म सम्पूर्ण मानव गुणधर्मलाई बताउने शब्द हो, मनुष्यत्वको द्योतक हो।

हजारौं वर्षदेखि व्यवहारको कसीमा उतारिएर व्यक्तिगत, पारिवारिक, सामाजिक एवं राष्ट्रिय समुत्थानको निमित्त अपरिहार्य प्रमाणित भइसकेकोले यी दस गुणहरूबाट सुर्मज्जित व्यक्ति नै सही रूपमा मान्छे भन्न योग्य ठहरिएको हो। अन्यथा ऊ मान्छेको आकारमा पशु बाँचेको हुन्छ। (धर्मणहीना पशुभिः समानाः) र विकृतिको सिकार भई स्वयं पनि दुःख पाउँछ र अरूलाई पनि दुःख दिन्छ। हिजोआजका धेरै विकृति वैभनय्य, असहिष्णुता, हिंसा अनुशासनहीनता आदि विसङ्गतिहरूको मूल जरो खोज्दै जाने हो भने हामीमा यी गुणहरूको अभाव नै हो भन्ने तथ्य प्रस्टिन आउँछ।

हाम्रो संस्कृतिले मनुष्य जीवनको सबै आयामलाई समेटेर संक्षेपमा मूलतः चार मानव पुरुषार्थ सिफारिस गरेको छ— १ धर्म, २ अर्थ ३ काम र ४ मोक्ष। यसमा सर्वप्रथम धर्म नै आउँछ। किनभने सबभन्दा पहिले मान्छेमा मनुष्यत्वको गुण आवश्यक पर्दछ, जसको आधारमा ऊ अन्य सद्कार्यहरू सम्पन्न गर्न सक्षम हुन्छ। दोस्रो पुरुषार्थमा आउँछ— अर्थ, अर्थात् धर्मपूर्वक आर्जन गरेको आर्थिक स्रोत! यस्तो स्रोतबाट जीवनको अनेक भेत्रमा स्वाभाविक रूपमा उठ्ने कामनाको संयमित रूपमा परिपूर्ति गर्नु। संयमित रूपमा भन्नुको तात्पर्य हो मनको कमारो भएर होइन मनलाई कमारो बनाउन सक्ने आत्मबल राखेर सकारात्मक कामनाहरूको पूर्ति भन्नु हो। यस प्रक्रियाबाट अन्ततोगत्वा जीवनको हरेक कष्ट, दुःख, पीडा, जलन, अभाव, वा अज्ञानता सबैबाट मुक्ति प्राप्त भई जीवनमा सफलता सुख, शान्ति र आनन्दको अनुभूति हुन्छ। यो हाम्रो सांस्कृतिक मान्यता हो। यो हाम्रो मानवीय आवश्यकता हो।

हाम्रो संस्कृति निष्क्रिय वा निराशावादी छैन। “शतम् जीवेम शरदः।” हामी पूरा सय वर्ष बाँचौं। “स्थिरैरङ्गैः स्तुष्टुवा सस्तनुभिर न्यशेम देवहितं ज्ञेयम्।” हास्रा सम्पूर्ण अङ्ग सुदृढ रहेर प्रशन्नतापूर्वक बाँचौं। “सहना भवतु। सहनौ भुनक्तु- सहवीर्यं करवावहै ! तेजस्विना वधितयस्तुमा विद्विषा बहै।” हामी सबैसँग मिलेर उद्योग गरौं। सबै मिलेर प्रतिफल भोग गरौं। सबै मिलेर ठूलाठूला उपलब्धिहरू हासिल गरौं। हामी सबै बडो तेजस्वी भएर ज्ञानोपार्जन गरौं र कहिल्यै पनि कसैसँग द्वेष नगरौं। “सर्वे भवन्तु सुखिनः।” सबै सुखी होऊन्। “मानवाः बान्धवा सर्वे।” सबै मनुष्य हास्रा बान्धव हुन्। “माकश्चित् दुःखं भाग्यभवेत्।” कसैले पनि दुःख भोग्नु नपरोस्। “परोपकारं पुण्याय।” पुण्य भन्नु नै परोपकार हो। “पापाय पर पीडनम्।” अरूलाई दुःख दिनु ठूलो पाप हो। “सेवा हि परमो धर्मः।” परसेवा गर्नु नै सबभन्दा ठूलो धर्म हो। “यतोभ्युदय निश्चयेस सिद्धिः स धर्मः।” भौतिक सम्पन्नता र आध्यात्मिक समुन्नतिमा नै जीवनको सफलता निहित छ र धर्म पनि यही नै हो। हाम्रो विशाल सांस्कृतिक मान्यता एवं सफल मानव जीवनको सक्षिप्त रूप यो हो।

यस्तो उदार र व्यापक संस्कृति बोकेका हाम्रा बालबालिकाहरूलाई दिने शिक्षा प्रणालीमा सफल जीवनको लागि दिशानिर्देश गर्ने दीक्षासहितको हाम्रो विशाल सांस्कृतिक अवधारणा जताततै छुत्ताछुल्ल तरिकाले व्याप्त बनाइनु आजको सरकार, अभिभावक एवं गुरुजनको पहिलो दायित्व हो भन्नु अत्युक्ति हुनेछैन। सन्तुलित एवं पूर्ण व्यक्तित्व विकासको निमित्त संस्कृति, सीप एवं उपलब्धिमूलक गुणस्तरीय शिक्षा पाउनु प्रत्येक नागरिकको जन्मसिद्ध अधिकार हो। कसैलाई पनि वञ्चित हुन नदिनु राज्य व्यवस्थाको परम दायित्व हो। एक नम्बरको प्राथमिकतामा पर्नुपर्ने दायित्व हो यो। सबै बन्यो तर मान्छे नै बन्न सकेन भने के काम? बाटो, पुल, भवन, उद्योग सबै बन्यो तर मान्छे नै भित्र रिक्तो हुन पुग्यो भने के उपलब्धि?

मानव मूल्य र मान्यताविनाको भौतिकवादी एकाङ्गी दृष्टि राखेर सिर्फ जागिर दिलाउने प्रवृत्तिबाट प्रेरित शिक्षा प्रणालीले वैज्ञानिक र व्यावसायिक सफलता त हासिल गर्न सकिएला तर यसले व्यक्तिमा सुसंस्कृत मनुष्यत्व भर्न सक्दैन। फलतः "म खाऊँ मै लाऊँ सुख सयल वा भोज म गरूँ; म नाचूँ मै बाँचूँ अरू सब मरूनु दुर्बलहरू" भन्ने जस्ता कुभावना जागरण हुन्छन् र मुनथ्य जीवन सफल हुन सक्दैन मात्र होइन; स्वयं आफू परिवार र समाजसमेत विकृत हुन पुग्दछ। फलतः सुख, शान्ति र आनन्दको अनुभूति पनि हुन सक्दैन।

नीतिगत रूपमा सफल मानव जीवनको निमित्त उच्च मानव मूल्यमा आधारित समाजोपयोगी गुणात्मक शिक्षाद्वारा सन्तुलित एवं सम्पूर्ण बहुआयामिक व्यक्तित्व विकास गर्ने हाम्रो उदार संस्कृतिको शाश्वत सन्देशलाई व्यापक रूपमा समावेश गरिनुपर्दछ भन्ने सिद्धान्त स्वीकृत भएमा र यसप्रति राजनैतिक प्रतिबद्धता भएमा पाठ्यक्रम, शैक्षिक सामग्री एवं समाजसेवा जस्ता अतिरिक्त क्रियाकलापहरूबाट कसरी प्रभावकारी ढङ्गले शिक्षामा यी मूल्य र मान्यताहरू समावेश गर्ने भन्ने कुरा त्यति कठिन छैन। यो सिद्धान्तको स्वीकृति र यसप्रति राजनैतिक प्रतिबद्धता नै आज राष्ट्रको सर्वोपरी माग हो।

अन्त्यमा, आज यो भव्य साहित्यिक समारोहमा वक्ताको रूपमा मलाई आफ्नो मन्तव्य राख्ने मौका दिइएकोमा सम्पूर्ण गृहीपरिवार एवं विशेषतः अध्यक्ष श्री कमलमणिज्यूमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

❧ ❧ ❧